

DOI: 10.7596/taksad.v7i3.1470

Citation: Yücedağ, İ., & Erdoğan, H. (2018). Belgeler Işığında Osmanlı Eğitiminde Yeni Sistem Arayışları. *Journal of History Culture and Art Research*, 7(3), 621-631. doi:<http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v7i3.1470>

Belgeler Işığında Osmanlı Eğitiminde Yeni Sistem Arayışları

Searching for New System in Ottoman Education in the Light of Documents

İsmail Yücedağ¹, Hamit Erdoğan²

ABSTRACT

The aim of this study is to shed light on what is done in Ottoman education or to try to be done within the framework of structural changes and new system searches. Ottoman education, which constitutes the pre-Republic period of the Turkish education system and has an important position in terms of the Turkish educational history, gains importance in this respect.

Considering the size of the Ottoman documents, it is observed that the school has an important place in terms of education, the contribution of the people to the schooling event and the quality of education is taken into consideration by taking precautions in line with the conditions of that period. It is seen that the existence of 500 Muslim households is a prerequisite for opening a secondary school in a settlement. Government efforts to encourage and encourage the public to contribute to education are similar to the present. In order to be able to teach the sciences such as Arabic, Persian, Mathematics and Geography in the best way to the students, all the expenses of the region's people and keeping competent teachers can be considered as an effort to improve the quality of education. can be considered as an effort to improve the quality of education. A similar effort can be seen in teaching the new teaching methods to the teachers on the one hand and being paid all the expenses by the local people on the other. Mr. Dalıdereli Abdülkadir, who was assigned a salary of 400 kuruş in one of the schools opened in Sofia, can be given as an example.

It is noteworthy that civilization will be possible with the spread of science and education all over the country, and that the state will endeavor to do all material and spiritual work for this to happen. If necessary, education materials imported from abroad will be exempt from tax. In this context, in accordance with the decision taken by the Education Council, the 3,500 maps which are produced in Europe for secondary schools were exempt from tax.

The lack of loyalty and communication in the centrality and provincial relations in the central management system emerges as one of the most important problems of that period.

Keywords: Education, Quality, Secondary school, Learning, Book, Lesson, Map.

¹ Karabük Üniversitesi Öğretim Üyesi. E-mail: ismailyucedag@karabuk.edu.tr

² Karabük Üniversitesi Öğretim Üyesi. E-mail: herdogan@karabuk.edu.tr

Öz

Bu çalışmanın amacı, yapısal boyuttaki değişim ve yeni sistem arayışları çerçevesinde Osmanlı eğitiminde nelerin yapıldığı ya da yapılmaya çalışıldığına belgeler doğrultusunda ışık tutmaktır. Günümüz Türk eğitim sisteminin de Cumhuriyet öncesi dönemini oluşturan ve Türk eğitim tarihi boyutu bakımından önemli bir konuma sahip bulunan Osmanlı eğitimi bu açıdan önem kazanmaktadır.

Konuya Osmanlı belgeleri boyutundan bakıldığında, günümüzde de eğitim felsefesi açısından önemli bir yeri olan okullaşma, halkın okullaşma olayına katkı sunması, eğitimin kalitesi gibi hususlara o dönemin koşullarına uygun tedbirler alınarak gerekli önemin verilmeye çalışıldığı gözlemlenmektedir. Bir yerleşim yerinde Rüştîye mektebinin açılabilmesi için 500 Müslüman hane bulunmasının ön koşul olarak belirlendiği görülmektedir. Halkın eğitime katkıda bulunmasını sağlamak amacıyla devlet tarafından yönlendirilmesi ve teşvik edilmesi çalışmaları günümüze benzer şekilde o dönemde de mevcuttur. Arapça, Farsça, Matematik, Coğrafya gibi bilimlerin öğrencilere en iyi şekilde öğretilmesi için bütün masrafları bölge halkı tarafından karşılanarak dışarıdan yetkin öğretmenlerin tutulması, eğitimin kalitesini artırma çabası olarak değerlendirilebilir. Benzer bir çaba yine tüm masrafları yöre halkının karşılamasıyla bir yandan yeni öğretim usullerini öğretmenlere öğretmek diğer yandan da öğrencilere ders verme amacıyla dışarıdan yetkin hocaların görevlendirilmesinde görülmektedir. Sofya’da açılan iptidai okullardan birinde 400 kuruş maaşla görevlendirilen Darıdereli Abdülkadir Efendi bu konuya örnek olarak verilebilir.

Medeniyetin, ilim ve eğitimin memleketin her tarafına yayılması ile mümkün olacağı ve bunun gerçekleşmesi için devletin maddi ve manevi tüm çalışmaları yapmaya gayret edeceği vurgusu dikkat çekicidir. Gerekirse yurt dışından ithal edilen eğitim araç-gereçleri vergiden muaf tutulacaktır. Bu bağlamda Maarif Meclisince alınan karar doğrultusunda Rüştîye mektepleri için Avrupa’da imal ettirilerek getirilen 3.500 harita vergiden muaf tutulmuştur.

Merkez-taşra ilişkilerinde merkezi yönetim sisteminden kaynaklanan hantallık ve iletişim eksikliği, o dönemin de önemli sorunlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar kelimeler: Eğitim, Kalite, Rüştîye, Öğrenme, Kitap, Ders, Harita.

Amaç ve yöntem

Bu çalışmanın amacı, 18. yüzyıl başlarından 19. yüzyıl sonuna kadar devam eden yaklaşık iki yüz yıllık süreçte, Osmanlı Devleti’nde yapısal boyutta değişim çabası içine girilen eğitim sistemine yeni arayışlar çerçevesinde bir katkı sağlanmasıdır. Belirtilen amaç doğrultusunda “Eğitimin ve eğitim yönetiminin, eğitim sistemindeki ve ülke kalkınmasındaki önemini göstermek, toplumsal ve siyasal düzenle ilişkilerini kurmak” ifadesiyle (Kaya, 1979, s.8) belirtilen tespitlere katılmak doğrultusunda Başbakanlık Osmanlı Arşivi bünyesinde bulunan Maarif Nezareti koleksiyonlarındaki belgeler değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır; 1) Eğitimin başarıya ulaşmasındaki temel faktörlerden biri dil sorunudur. Osmanlı eğitiminde dil sorunu yaşanmış mıdır, yaşandıysa bunun boyutları nelerdir ve nasıl aşmaya çalışılmıştır? 2) Tanzimat dönemi ile birlikte devletin bütün kurumlarında yerleştirilmeye çalışılan yeni sistemin eğitime yansımaları ne düzeydedir? 3) Okul bulunmayan bir bölgede okul açmak için devlet tarafından belirlenen birtakım şartlar mevcut mudur? 4) Yeni açılacak okulların öğretmen ve araç-gereç ihtiyaçları tamamen devlet tarafından mı karşılanmaktadır? 5) Devlet, herhangi bir bölgedeki okul veya öğretmen masraflarının karşılanması amacıyla bölge halkından maddi katkıda bulunmasını istemiş midir?

Belirlenen çerçevede yürütülen çalışmada ağırlık noktasını Osmanlı arşiv belgeleri oluşturmuştur. Maarif Nezareti bünyesinde bulunan sayıları binlerle ifade edilen belgeler içinden konu ile ilgili olanların seçilmesinde uygulanan yöntem ise çalışmada cevabı aranan sorulara net yanıtlar verebilecek içeriğe sahip belgelerin tespit edilebilmesi şeklindedir. Bilindiği gibi arşiv belgelerinde herhangi bir bölgede herhangi bir konu ile ilgili sorun çözüme kavuşturulmaya çalışılırken öncelikle o konu ile ilgili bir kanun, yönetmelik vb. var ise o zikredildikten sonra konu bütün yönleriyle (bölge şartları, din, dil, kültür gibi...) ele alınır ve çözümlenmeye çalışılır (B.O.A., MF.MKT, 362-23). Örneğin incelenen 1 numaralı belgede 24 Haziran 1871 tarihinde Girit vilayetine bildirilen Maarif meclisi kararında rüştiye mektebi yapılacak kasabada en az beş yüz Müslüman hanenin bulunmasının gerektiği, bu nedenle iki yüz hane olan Pirepetre kasabasında rüştiye mektebinin açılmayacağı bilgisinden hareketle “rüştiye mektebi yapılacak bir kasabada en az beş yüz Müslüman hanenin bulunmasının gerektiği” bilgisine ulaşmaktayız (B.O.A., MF.MKT, 1-65).

Giriş

Günümüz dünyasında da hemen hemen tüm ülkelerin eğitim sistemlerinin işleyişinden yakındıkları, daha iyi bir arayış içinde oldukları söylenebilir. Bir dünya toplumunun sancılı doğumunu yalnız eğitim yoluyla anlayabiliriz. Bu nedenle eğitim hem bireysel hem de toplumsal kalkınmada önemli rol oynayacaktır. Unesco Raporu (1993) çerçevesinde eğitimin görevi, istisnasız olarak her bireyin kendi yaşamsal sorunlarını çözmesi, toplumsal sorunların çözümüne katkı sağlaması, kendi bireysel hedeflerini gerçekleştirirken toplumsal hedeflerin de gerçekleşmesi ve daha iyi bir dünya oluşturma çabalarına büyük bir katkı sağlamasıdır.

İnsanlar, toplumsal ortamlarda etkileşim içerisinde oldukça insan davranışları üzerinde önemli ölçüde etkileri olan toplumsal ilişkiler ağı oluşur. Bunun sonucunda insanlar toplumsal ilişki ağı içerisinde toplumsal davranışlara uyumlu bir roller, normlar, değerler benimserler. Eğitim adını verdiğimiz sistem de alt sistemlerini oluşturan okullar aracılığıyla bu değer, norm ve rollerin benimsenmesinde önemli görev üstlenir (Aydın: 1986, s. 112).

Özetle toplumsal sistemin bir alt sistemi olan eğitim sistemi de yukarıda değinilen ilişki ağından payına düşeni alır. Hall ve Fagen, toplumsal bir sistemi birbiri ile etkileşimde bulunan ve toplumsal bir varlık oluşturan, birbiri ile bağımlı öğeler ve etkinlikler bütünü olarak tanımlamaktadır (Hall, Fagen, 1956, s. 18).

Bireyler ve birey ögesinin oluşturduğu örgütler çevreyle sürekli bir ilişki içerisinde bulduklarından, sürekli değişen bir çevre ile karşı karşıya gelmektedirler. Değişen bu çevrede ayakta kalabilme mücadelesi veren örgütler değişen koşullara uyum sağlama çabası içerisine girmektedirler. Özellikle endüstriyel devrimin hızlandırdığı değişim birçok örgütü de değişime uyum sağlama çabasına sokmuştur (Sabuncuoğlu ve Tüz,1995, s. 163).

Sağlam (1971, s.9), değişme olgusunu planlı ya da plansız bir biçimde bir sistemin bir süreç veya ortamın belli bir durumdan başka bir duruma geçmesi olarak tanımlamaktadır. Değişim olgusunun iki yönü bulunmaktadır. Olumlu ve olumsuz olarak nitelendirilebilecek bu yönlerden olumlu değişim gelişmeyi, olumsuz değişim ise gelişimin kontrol edilemediği durumlarda ortaya çıkarak örgütün dağılmasına, düzenin bozulmasına kadar oluşabilecek bir sürecin başlangıcı olabilmektedir.

Osmanlı Eğitiminde Değişim ve Gelişim Olgusu

Osmanlı Devleti de XVII. yüzyılın sonları ile XVIII. ve özellikle XIV. yüzyıl boyunca değişim ve gelişim olgusuna kapalı kalamamış, değişim ve gelişim ile birlikte gelişim çabası içerisine girmiştir. Önce askeri eğitim alanında başlayan değişim çalışmaları zamanla tüm sistemi etkileyerek alt sistemlerde de değişim çabalarının görünmesine yol açmıştır denilebilir.

Pamuk(2006, s. 17), Osmanlıların esneklik, pragmatizm ve müzakereci eğilimleri sayesinde başarılı

olduklarını, Asya ve Avrupa’da pek çok devletin varlığını koruyamadığı bir dönemde kendilerini modern çağa taşıyabildiklerinin söylenebileceğini, son kertede esnekliğin ve pragmatizmin geleneksel düzeni koruyabilmek ve sürdürülebilmek için araç olarak kullanıldığını, Osmanlı toplumu bürokrasisinin Tanzimat hareketinden çok daha önceden itibaren kimi alanlarda seçici değişiklikleri gerçekleştirebilmesi sayesinde imparatorluğun çok daha uzun bir süre yaşamasının mümkün olduğunu belirtmiştir.

Ergin (1977, s.840). Tanzimat sonrası 19. yüzyıl sonları için şunları belirtmektedir.

Tanzimat devrinde açılmış olan iptidâî ve rüşdî mekteplerinde bu devirde esaslı bir değişiklik ve yenilik görülemiyor. Yalnız sayılarının günden güne arttığı anlaşılıyor. İdadiler ise ancak 1300(1884)’ten sonra yeni bir vergi konulmak suretiyle inkişafa ve terakkiye başlıyor. Yine Tanzimat devrinde açılmış olan yüksek tahsil müesseseleriyle meslek ve ihtisas mektepleri ağır ve tedricî tekâmüllerine devam ediyorlar. Hatta bu devrin sürdüğü 32 sene içinde bu çeşit mekteplere yeniden 18 tane daha ekleniyor ve bunlarda ötekiler gibi tedricî tekâmül seyrini takip ediyorlar. Askerî Mekteplere gelince: Onlar bu devirde eskisine nispetle daha ileri gitmişlerdir denilebilir. Bu devirde en büyük inkişaf ve terakki hususî mekteplerde görülüyor. Hususî mektepler hep bu devirde açılmışlardır. Bu noktayı bu ciltte bilhassa tebarüz ettirdim. Azlık ve yabancı mektepleri de en yüksek ve en serbest inkişaflarını bu devre borçludurlar. Bu mektepler hükümetin teftiş ve murakabesinden, idarelerine, hatta programlarına müdahaleden azade olarak serbestçe çalışıyorlar ve çoğalıyorlardı.

Fortna (2011, s.121), 19. yy sonları ile 20. yy başlarının okumayı öğrenme ve okumayı etkileyen bir dizi kayda değer değişime şahit olduğunu, eğitimin kendisinin bizzat devasa bir değişim geçirdiğini, eğitimin amacının alaşağı olduğunu belirtmektedir. Açıkalın (1995, s.9) da, değiştirmek için eğitim de değişecek derken değişim çabasının ana motorunun eğitim olduğuna dikkat çekmektedir.

18. Yüzyılda başlayan askeri ıslahat düzenlemeleri sonucunda özellikle askeri eğitim veren kurumlar, eski Osmanlı eğitiminden farklı olarak yeni bir eğitim anlayışının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Mühendishanelerde ilk uygulamaları görülen bu yeni tarzdaki eğitim anlayışı bilim anlayışı ve eğitim felsefesine de farklılık getirmiştir.

Mardin, Türk Modernleşmesi adlı eserinde (1997, s.56), Tanzimat sonrasında, padişahın ve sarayın çevresinde toplananların hayatı ile; aşiretlerin, köylülerin, hatta İstanbul’daki alt sınıfları kapsayan insanlardan oluşan çevrenin hayatı olmak üzere iki tip yaşantı tarzı ortaya çıktığını vurguluyor, bu ikili grubun en önemli özelliğinin birinin vergi toplayıcılarından diğerinin de vergi ödeyicilerinden oluşması olduğunu belirtiyordu. Bu temel ekonomik fark nedeniyle metropolle çevrenin kültürü birbirlerinden ayrı olarak belirginleşmişti. Bir yanda sarayın ve yönetici kesimle askerî ve bürokratik görevlilerden oluşan, din adamlarının bir kısmının da dahil olduğu dar bir çevreyle kısıtlanmış kültür; diğer yanda ise halkın kültürü vardı. Böylece Osmanlı kültürel yapısı çok zayıf bağlarla birbirine bağlı ve semboller alanında biri diğerinden kesinlikle ayrılmış iki gruptan oluşuyordu. Yine Mardin’in aynı hususlara temas ettiği Türkiye’de Toplum ve Siyaset adlı eserinde de Tanzimat’ın esas karakterini ortaya çıkarmak için araştırmalar yapanların, genellikle bu karakteri “Tanzimat’ın İkiliği” adını verdikleri bir unsurda bulduklarını söylüyordu. Bu teoriye göre, Tanzimat bir yandan laik Batı kurumlarını yerleştirmeye çalışırken, öte yandan devletin dinî yapısından vazgeçmemiştir (Mardin, 1997, s. 212).

Bu dönemde devletin yeniden biçimlenmesi ve bu yeni biçimi koruyup kollayacak önder yetiştirilmesinde eğitimin önemi de anlaşıldığından başka bir deyişle bir anlamda hastanın iyileştirilmesinin eğitimle sağlanacağına inanıldığından bu yönde adımlar atılmaya başlanmıştır.

Osmanlı Döneminde yenileşme hareketine paralel olarak ortaöğretim kademesinde “rüştiye”, “ıdadî”, “sultanî” adı altında okul türleri gelişmişti. Bu okulların süreleri ve birbirleri ile olan bağlantıları üzerindeki belirsizlikler Osmanlı Devleti’nin son yıllarına kadar devam etmişti. En son 1913 yılında yürürlüğe giren

“Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-u Muvakkati” ile rüştiyeler ilköğretim bünyesine alınarak altı yıllık ilköğretim esası kabul edilmişti. (Oğuzkan, 1983, s. 287).

Osmanlı Devleti’nde eğitim sisteminde bu arayış ve beraberinde gelen belirsizlik süreci içerisinde medresenin eğitim sistemi ve modern okullarda verilen eğitim sistemi şeklinde tanımlanabilecek iki başlılık göze çarpmakta, bu da sistemde çeşitli sıkıntılara yol açmakta idi (Yücedağ, 1999, s.83). Çünkü medreselerde, fertlere düşünceyi işletmek ve akli kullanmak imkanını vermekten, araştırma yapacak kabiliyetler yetiştirmekten uzak bir metot uygulanıyordu. Kendi aklını kullanmamayı, yalnız medresece benimsenmiş otoritelerin dediklerini bilgi saymakla yetinip, dinin kötü bir şekilde yorumlanmış buyruklarına göre yaşamayı telkin eden bu metot, bir bakıma, yalnızca otoritelerin vesayeti altında yaşamaya yetkili fertlerin yetişmesini sağlıyordu (Birand, 1955, s. 17).

Medrese düşünce yapısı gereği insan aklının bağımsızlığını ve yaratıcılığını kabul edemezdi. Çünkü ortada şeriatın yorumları ve otoritelerin buyrukları vardı. Bunlara uymak, ispat edilmiş gerçekler olarak kabul etmek ve bunlardan birtakım sonuçlar çıkarmak gerekiyordu. Bunların dışına çıkmak aynı zamanda dinin sınırlarını zorlamak anlamındaydı. (Tunaya, 1960, s. 54).

Arayış içindeki sistemdeki bu iki başlı yapının gerçekleştirilmek istenen değişikliklerin veya olumlu yönde alınacak mesafelerin önünde de bir anlamda engel teşkil etmekte idi.

Nitekim Ergin (1977, s.1606), konu ile ilgili olarak:

Yine dünyanın her tarafında devletin bir tek Maarif İdaresi, biricik Maarif Nezareti ve bir türlü tedris usulü bulunurken bizde Maarif Nezaretinden başka bir de Ders Vekâletinin ve onun mercii bulunan Meşihat-ı İslâmiye’nin tedris işine karıştığını, Evkaf Nezaretinin de buna yardım ettiğini görüyoruz. Bu usulün neticesi olarak memleketimizde evvelâ medrese sonra mektep diye Tanzimat’tan sonra bir ikilik ortaya çıkmış ve buna azlıklarla yabancıların daha önce ayrılmış olan mektepleri de eklenirse memleketimizde bu işte de en azdan dört türlü mektep sistemi ortaya çıkmış bulunuyordu. İşte bu devirde (Cumhuriyet) medreseler kapatılmış, azınlık mekteplerinin idaresi patrikhanelerin ve yabancı mekteplerinki de sefarethanelerin ellerinden alınıp hepsi birden Maarif Vekâletine bağlanmış olmakla tedrisatta ve terbiyede de birliğe doğru gidilmek imkânı elde edilmiştir.

Belgelerle Osmanlı Eğitiminde Sistem Arayışları

Belgeler ışığında Osmanlı Devleti’nde eğitimde sistem arayışları değerlendirildiğinde; 1 numaralı belgede 24 Haziran 1871 [5 Rebiülahir 1288] tarihinde Girit vilayetine bildirilen Maarif meclisi kararında rüştiye mektebi yapılacak kasabada en az 500 Müslüman hanenin bulunmasının gerektiği, bu nedenle iki yüz hane olan Pirepetre kasabasında rüştiye mektebinin açılmayacağı, bu yılki bütçenin de bu iş için uygun olmadığı belirtilmiştir. Ancak ilginç olan nokta günümüz Türkiye’sinde de geçerli olan halkın katkıda bulunmuş olması nedeniyle açılması planlanan ancak nizamnameye uygun olmayan tarafları bulunan okulların da kapatılmasının uygun düşmeyeceği konusudur. Belgede aynı konumdaki okulların kapatılmayarak öğretmen maaşının da halk tarafından karşılanması kaydıyla bu okulların yarı rüştiye konumunda açılarak bir an önce faaliyete geçirilmesinin uygun olacağı belirtildiği görülmektedir (B.O.A., MF.MKT, 1-65).

Zonguldak İline bağlı Devrek İlçesine ilişkin 2 numaralı belgede yukarıda da değinilen konu çerçevesinde bir bölgede rüştiye mektebinin açılabilmesi için 500 Müslüman hane bulunması şartı gerekçe gösterilerek rüştiye mektebi açılmasına izin verilmediğine dair bilgiler görülmektedir (B.O.A., MF.MKT, 1-71).

3 numaralı belge dikkat çekici özellikler taşımaktadır. Belge içeriğinde Rüştiye mektepleri için Agop Boyacıyan tarafından Avrupa’da imal ettirilerek İstanbul’a gönderilen 3.500 adet haritanın vergi mevzuatı nedeniyle İstanbul Gümrüğünde alıkonarak bekletildiği haberi Maarif Meclisi’ne yine kendisi tarafından verilmiştir. Söz konusu haritalar, milletin çocuklarının talim ve terbiyesi amacıyla sipariş edilip yaptırıldıktan

sonra İstanbul'a gönderildiğinden bunlardan vergi alınmaması ve bunların hemen Maarif Dairesine gönderilmesi gerektiğine dair Maarif Meclisi kararının 29 Aralık 1874 [17 Kanunievvel 1290] tarihinde Gümrük İdaresi'ne bildirilmesinin uygun görüldüğü bilgisi yer almaktadır (B.O.A., MF.MKT, 23-60).

4 numaralı belge Maarif Meclisinin 24 Nisan 1876 [12 Nisan 1292] tarihli karar örneğine ilişkindir. Darulmuallimin diplomalı Darıdereli Abdülkadir Efendi'nin Sofya'da açılan iptidaiye [ilkokul] mekteplerinden birinde öğretmenlik yapmak ve diğer mekteplerdeki öğretmenlere yeni eğitim usullerini öğretmek üzere dört yüz kuruş maaşla görevlendirilmesi, harcırahının yerel makamlarca ödenmesi bilgileri bulunmaktadır (B.O.A., MF.MKT, 35-112).

5 ve 6 numaralı belgeler içerik olarak birbiri ile yakından ilişkilidir ve 17 Mart 1877 [2 Rebiülevvel 1294] tarihi ile o zamanlarda sistemin yerine oturabilmesi için maarif komisyonlarının kurulması, yapılan değerlendirmelerde, çocukların ilköğretimine mahsus olarak hayır ve hamiyet sahibi kimselerin yadigarı olan mektepler kötü yönetilmiş, vakıf gelirleri suiistimale uğramış ve birçok mahalde halk temel dini bilgilerden bile mahrum kalmıştır. Bu durum halkın birçok fedakarlıkla kurmuş olduğu rüştiye mekteplerinden de yeterli derecede verim elde edememesine, her mahallin ihtiyaçlarına göre yeniden mektepler inşa ettirmek, mevcut olanları da ıslah edip düzenlemek için ilim, marifet ve hamiyet sahibi insanlardan oluşacak maarif meclisleri ve komisyonlarının oluşturulması için defalarca tavsiyelerde bulunmuş, projeler üretilmiş ve sonuçta bu konuda ılımlı bir adım atılarak mahalli komisyonların oluşturulması cihetine gidilmiştir. Ancak bu çerçevede bazı bölgelerin hiçbir çalışma yapmadığı, bazı bölgelerin ise kurdukları komisyonlarla birtakım çalışmalar yaptığı ancak bunların çoğunun arzu edilen şekilde düzenli ve verimli çalışmalar olmadığı gözlemlenmiştir. Belgede bütün vilayetler ile müstakil mutasarrıflıkların bu konuda müstakil çalışmalar yapmaları konusunda uyarıldıkları da görülmektedir (B.O.A., MF.MKT, 46-81)

6 numaralı belgede, 5 numaralı belge ile ilgili olarak Mamuretülaziz Mutasarrıflığına 7 Mayıs 1879 [15 Cemaziyevvel 1296] tarihinde verilen cevapta ise, maarif komisyonuna yeni seçilen azaların, eğitimin ilerlemesi işinin ne denli önemli olduğu bilincini sürekli gözeterek gayretli ve hamiyetli çalışmalar yapması ve yaptıkları çalışmaların peyderpey Maarif Nezaretine bildirmesinin istendiğine ilişkindir (B.O.A., MF.MKT, 62-30).

13 Şubat 1878 [10 Safer 1295] tarihinde Basra Vilayetine ve Basra Rüştiye Mektebi Muallim-i Evveline ayrı ayrı bildirilen 7 numaralı belgede; Basra Vilayetinde yaz aylarında havaların aşırı sıcaklığından bahsedilerek halkın yaz aylarında iklimi daha ılıman yerlere gittiği anlatılmaktadır. Bu nedenle de okulların tatil süresinin eylül ayına kadar uzatılması ve haziran ayında yapılması gereken sınavların Eylül ayında yapılmasına izin verildiği bilgisi bulunmaktadır (B.O.A., MF.MKT, 53-65).

Eğitim sistemimizde uzun yıllar özellikle 1961 yılında kabul edilerek yürürlüğe giren 222 Sayılı İlköğretim Kanununda değişiklik yapılana kadar köy okullarında öğrenim süresi 150, şehir okullarında 170 gün olarak belirtilmişti. Köy okullarının erken tatile girmesinde çocuklarının ailelerinin işlerine yardımcı olması amaçlanmıştır. Bir diğer husus da gezici ilköğretim okullarına yer verilmiş olmasıydı. Burada amaçlanan çocukların eğitim hakkından mahrum kalmamalarına ilişkin idi.

12 Ağustos 1884 [19 Şevval 1301] tarihli 8 numaralı belge incelendiğinde; Bağdat, Bitlis, Diyarbekir, Aydın, Edirne, Halep, Suriye, Yanya, Cezair-i Bahri Sefid, Erzurum, Kosova, Karesi, Sivas, Selanik, Hüdavendigar, Manastır, Kudüs vilayetlerinde maarif meclisinin bulunduğu bilgisi yer almaktadır. Bu vilayetlere ve Kudüs Mutasarrıflığına yazılan yazı ile, eğitimin yaygınlaştırılması ve okulların çoğaltılması amacına uygun olarak maarif meclislerinin büyük vilayetlerde oluşturulmasına çalışıldığı, ancak iletişim eksiklikleri nedeniyle Maarif Nezaretince istenen ideal çalışmaların yürütülemeyeceğinden, öncelikle sağlıklı bir iletişimin kurulması ve doğru bilgilerin elde edilmesi amacına yönelik olarak bu kurumların göreve başladıktan sonra hangi icraatta buldukları, nerelerde hangi türden kaç adet okul açtıkları, toplamları, bunlar için ne kadar

gelirin olduğu, bu gelirlerin ne kadarının masraf olarak harcandığı, halen ne kadar bir bütçenin olduğu, okullar için ne kadar öğretmene ihtiyaç duyulduğu, ihtiyaç duyulan öğretmenlerin maaşlarının hangi kaynaktan temin edileceği, her okul sayısı ile bu okullardaki öğrenci sayısı ve bu okullardaki öğretmenlerin isimleri, faaliyet gösteren okullardan mezun olan öğrenci sayısı, nerelere tayin oldukları ve bunlara kaçır kuruluş maaş ne şekilde tahsis edildiğine dair bilgilerin istatistiki olarak düzenlenerek gönderilmesi talep edilmiştir(B.O.A., MF.MKT, 84-52).

Belge içeriğinden o zamanki adıyla Maarif Nezaretinin günümüz adıyla Millî Eğitim Bakanlığının merkezi yönetim felsefesini yürüttüğü, okulların durumu ile ilgili olarak kendisinin yapması gereken denetim işlerini de merkezden yürütmeye çalışarak taşrada ne olup bittiğini ancak oradan gelecek bilgilerle yapmaya çalıştığı söylenebilir. Günümüzde de Millî Eğitim Bakanlığının nispeten aynı felsefe ile işlerini yürütmeye çalıştığı söylenebilir

18 Eylül 1892 [7 Eylül 1308] tarihli 9 numaralı belge, Pirlepe bölgesinden devletine ve milletine sevdalı bir vatandaş olduğunu vurgulayan Ali Nusret isimli bir şahsın, bölgedeki eğitim, eğitim seviyesi, müfredat ve öğretmen kalitesi ile ilgili problemler ile eğitimin iyileştirilmesi konularındaki izlenimlerini detaylı bir şekilde yansıtmaktadır.

Belgede yer alan bilgilerden hareketle vilayetlerde bakanın vekili konumundaki maarif müdürlerine gereken önemin verilmediği, yükseköğrenime öğrenci yetiştirmek için ilk ve orta dereceli okulların ciddi şekilde islahının gerektiği, kazadaki birçok okulun varlığı ile yokluğu arasında bir fark görülemediği, öğrencilerin bilimsel bilgilerinin sadece okula gelip gitmekten ibaret olduğu, eğitim kalitesinin düşüklüğü, Pirlepe rüştiye mektebinin öğretmen ve hademelerinin kendilerini dahi idare etmekten aciz oldukları, hocalarının acizliği sonucu öğrencilerin birer kıyve (yaklaşık 1280 gram) ağırlığındaki püskülleriyle hocalarının önünde sigara içtiklerini, cambazlık eğitimine gelir gibi okula gelip gittiklerini, devam konusunda bir kusurları yoksa da okulda birbirileri ile kavga ettiklerini, okulda derslerde uyuklayan ihtiyar hocalar sayesinde hiçbir şey öğrenemediklerini, dini bilgi konularındaki bilgi düzeylerinin çok düşük olduğunu öğrenmekteyiz.

Yine Pirlepe'deki gayrimüslim okullarında hikmet (felsefe) kimya ve hıfzıssıhha (sağlık) gibi önemli aynı zamanda yüksek seviyedeki derslerin öğretilmesiyle köylü Bulgarların gelişme yolunda olağanüstü seviyede olduklarını, İslam okullarındaki çocukların ise gerek okulsuzluktan gerekse belirtilen nedenlerden gelişmeden uzak kaldıklarını öğrenmekteyiz.

İslam okullarında okuyan bu çocukların seviyelerini ölçmek için yapılan soru-cevap şeklindeki sorgulamada, öğrenci bilgisinin ilmihal ile Osmanlı dili gramer bilgilerine ait sorulara dahi cevap veremedikleri, kurallara uygun yazma (imlâ) konusunda da son derece zayıf oldukları, Osmanlı Devleti'nin başkentinin hangi kıtada olduğuna ilişkin soruya dahi yanlış cevap verdikleri, diğer derslerin de aynı durumda olduğu belgede detaylıca anlatılmaktadır.

Sonuçta ise yapılan bu tespitlerin ne yazık ki doğru olduğunun maarif müdürü veya kaza kaymakamı tarafından da yapılacak bir araştırma neticesinde bizzat yerinde görülebileceği, gayrimüslim milletlerin kendi okullarının gelişmesi yanında gösterdikleri çaba ve gayret sayesinde eğitim, sanayi ve servet açısından gelişme gösterdikleri, Müslüman okullarının bu kötü talihinin tersine çevrilmesi, vatan evlatlarının eğitim nimetinden en iyi şekilde yararlanabilmesi için birtakım önlemlerin derhal alınması gerektiği dile getirilmiştir.

Belge içeriğinde eğitimle yakından alakalı birisinin zamanın maarif bakanına yazdığı yazıdan, eğitimin kalitesi, öğretmen kalitesi, okutulan derslerin yetersizliği, gayrimüslim okullarında okutulan dersler ve onların eğitime gereken önemi vermeleri buna karşı Müslüman halkın çocuklarının aldıkları eğitimin kalitesinin yükseltilmesi gibi hususlar yer almaktadır (B.O.A., MF.MKT, 150-167).

Nitekim günümüzde de Türk eğitim sistemine yöneltilen eleştirilerden birisi de PISA sonuçlarında alt sıralarda yer almamız nedeniyledir. Bilindiği gibi Türkiye 2003 yılından beri PISA sınavlarına katılmakta olup son PISA sınavları 2015 yılında yapılmış ve Türkiye 72 ülke arasında 50. sırada yer almıştır(www.haberturk.com,13.11.2017, saat12.05).

10 numaralı belge 2 Ekim 1895 [20 Eylül 1311] tarihlidir ve Pertek muallimi Kıbrıslı Behçet Efendinin on dört yıldır memleketinden uzak kalması nedeniyle yerine bir vekil tayin edilerek kendisine üç ay izin verilmesi talebi ile ilgilidir. Ancak rüştiye mektepleri öğretmenlerinin tatil dönemi dışındaki zamanlarda özellikle eğitim dönemlerinde görevlerinden ayrılmamalarına, tatil zamanında dahi Maarif Nezaretinden izin almadan görev yerlerini terk etmemelerine vurgu yapılarak ve bu konunun daha önce tamimle duyurulmuş olduğundan bahsedilerek Pertek Muallimi Kıbrıslı Behçet Efendinin talebinin bu çerçevede uygun bulunmadığı belirtilmektedir.

Belge incelendiğinde; günümüzde de öğretmenlerin okulların açık olduğu eğitim ve öğrenim döneminde görevlerinin başında olmaları, mazeret dışındaki izinlerini okulun tatil olduğu zaman diliminde kullanmaları yasal düzenlemelere bağlanmıştır. Sistemin sağlıklı işleyebilmesi için bu gerekli bir önlemdir (B.O.A., MF.MKT, 288-50).

15 Temmuz 1897 [3 Temmuz 1313] tarihli 11 numaralı belge içeriğinden Van Merkezinde Kürtlere ait eski usul üzerine öğretim yapan 15 özel okulun bulunduğu görülmektedir.

Maarif muhasebeciliğinin konu ile ilgili tespitlerine göre bu okullardan özellikle öğrencilerin kaliteli bir şekilde yetiştirilmesi için yeterince yararlanılmadığından bunların kapatılarak yeni usullerle eğitim yapacak ilkokulların açılması ve öğrencilerin buralara kaydırılması uygun görünmektedir.

Belgede Maarif muhasebeciliğinin görüşünün değerlendirildiği ve şu gerekçelerle uygun bulunmadığı anlatılmaktadır. İlkokul düzeyindeki çocuklar için yeni usule bağlı eğitimin ne derece verimli olacağı henüz kestirilememektedir. Bu nedenle 15 okulun birden kapatılması Kürtlerin ırki asabiyetleri üzerinde olumsuz etki bırakabilmesine neden olabilir. Öncelikle yeni yöntemin getireceği faydalar halka uygun bir dille anlatılmalıdır. Bundan sonra eski usulle eğitim yapacak okullar peyderpey kapatılmalı ve yeni usulle eğitim yapacak okullara dönüştürülmelidir. Bu arada eski usulle öğretim yapan öğretmenlere de Darulmuallimin'den mezun muallim-i evveller (okul müdürü ya da başöğretmenler) marifetiyle bir anlamda hizmet içi eğitim verilerek yeni usulle eğitim ve öğretimi yürütebilecek seviyeye getirilmelerinin sağlanması gerekmektedir. Bu konuların hayata geçirilebilmesi için azami derecede gayret gösterilmesi konusunun maarif meclisinde görüşülmesinin uygun olacağıdır.

Belge değerlendirildiğinde Van'da o zaman diliminde 15 özel okulun olması ilginç bulunmuştur. Yine ilginç olan bir konu da Kürtlerin asabi ırk olduğunun dikkate alınarak birtakım değerlendirmelerde bulunulmasıdır (B.O.A., MF.MKT, 362-23).

12 numaralı belge 16 Ağustos 1898 [4 Ağustos 1314] tarihli olup Hendek Rüştiye Mektebi öğretmenliğine padişah iradesi ile atanan Abdür-rauf Efendi'nin tatil günlerinden yararlanarak diplomasını almak üzere Dersaadet'e gitmek için izin talebini içermektedir. Belgede yer alan bilgilere göre Abdür-rauf Efendi'ye izin talebinden 14 gün sonra resmi yazı ile cevap verilerek tatil döneminin sonuna yaklaşıldığı ve ders döneminin yakında başlayacağı gerekçe gösterilerek izin verilemeyeceği bilgisi yer almaktadır (B.O.A., MF.MKT, 412-40).

Konu günümüz açısından da ele alındığında daha önceden de değinildiği gibi öğretmenler yıllık izinlerini okulun tatil olduğu dönemde kullanabilmektedir. Öğretim yılı içinde izin kullanılması (mazeret izni dışında) öğrencilerin eğitim almalarında aksamalara yol açabilmektedir.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde eğitimde sistem arayışları devletin resmî belgeleri ve çalışmanın amacı doğrultusunda değerlendirildiğinde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Osmanlı coğrafyasının herhangi bir bölgesinde bir okul açmak için en az beş yüz Müslüman hane bulunması gerekmektedir. Ancak bölge halkının çocuklarının eğitimi için açılmış bir okul söz konusu ise bu tür okulların kapatılmayıp öğretmen maaşları dahil olmak üzere bütün masrafları halk tarafından karşılanmak kaydıyla yarı rüştiye konumunda eğitim çalışmalarına devam etmesine izin verilebilecektir (B.O.A., MF.MKT, 1-65).

Eğitim amacıyla yurt dışında imal ettirilerek İstanbul'a gönderilen eğitim araç-gereçlerinin vergi mevzuatı nedeniyle gümrük kapılarında bekletilmemesi ve eğitim araç-gereçlerinin her türlü vergiden muaf tutularak bir an önce kullanılacağı bölgelere gönderilmesi de dikkat çeken konulardan biridir (B.O.A., MF.MKT, 23-60).

Tanzimat dönemi ile birlikte devletin bütün kurumlarında yerleştirilmeye çalışılan yeni sistemin eğitime de olumlu anlamda olabildiğince yansması amacıyla yeni sistem hakkında bilgi sahibi olan öğretmenler değişik bölgelere görevlendirilerek gönderilmiş, bu öğretmenler bir yandan kendi görevlerini yürütürken diğer yandan o bölgede görev yapan diğer öğretmenlerin yeni sisteme adapte olabilmeleri için bir anlamda hizmet içi eğitim verme görevini üstlenmişlerdir (B.O.A., MF.MKT, 35-112). Bu hizmetler özellikle Darulmuallimin'den mezun muallim-i evveller (okul müdürü ya da başöğretmenler) marifetiyle yürütülmelidir (B.O.A., MF.MKT, 362-23). Eski usulle eğitim yapacak okulların ise peyderpey kapatılarak yeni usulle eğitim verecek okullar haline dönüştürülmesi gerekmektedir (B.O.A., MF.MKT, 362-23).

Eğitimin yaygınlaştırılması ve okulların çoğaltılması amacına bağlı olarak büyük şehirlerde oluşturulan maarif meclislerinin iletişim eksikliği nedeniyle görevlerini sağlıklı bir şekilde yerine getiremedikleri görülmüştür. Bunun sonucunda da Maarif Nezaretinin çalışmalarını arzulan düzeyde yürütemeyeceği aşikardır. Sorunun çözümü için öncelikle merkez ile taşra arasındaki iletişimin sağlıklı bir yapıya kavuşturulması, taşradan merkeze sağlıklı bilgi akışının sağlanması hedeflenmiştir. Buna bağlı olarak her bölgedeki maarif meclislerinin göreve başladıktan sonra hangi icraatta buldukları, nerelerde hangi türden kaç adet okul açtıkları, bunlar için ne kadar gelirin mevcut olduğu, bu gelirlerin ne kadarının harcandığı, halen ne kadar bir bütçenin bulunduğu, bölgede ne kadar öğretmene ihtiyaç duyulduğu, ihtiyaç duyulan öğretmenlerin maaşlarının hangi kaynaktan nasıl temin edileceği, her okul sayısı ile bu okullardaki öğrenci sayısı ve bu okullardaki öğretmenlerin isimleri, okullardan mezun olan öğrenci sayısı, nerelere tayin oldukları gibi bilgilerin istatistiki olarak düzenli şekilde gönderilmesi sağlanacaktır (B.O.A., MF.MKT, 84-52).

Belgelerin değerlendirilmesiyle ortaya çıkan önemli bir konunun da dil eğitimi ve öğretiminde karşılaşılan problemler olduğu görülmektedir. Osmanlı döneminde Arapça ve Farsça dillerinin eğitimi ile Türkçe, Arapça ve Farsçanın bir karışımı olan Osmanlı Türkçesi'nin öğretiminde önemli ölçüde sıkıntılar yaşanmıştır (B.O.A., MF.MKT, 150-167).

Günümüzde de hemen hemen en fazla ders saati boyutunda zaman ayırdığımız derslerden biri olan yabancı dil öğretiminde aynı sıkıntılar yaşanmaya devam etmekte ve maalesef dil öğretiminde istenen düzey bir türlü yakalanamamaktadır. Yine eğitimde sistem arayışı problemi gerek orta öğretim gerekse yüksek öğretim bazında günümüzde de çözülmeye çalışılan en önemli sorunlardan biri olarak varlığını devam ettirmekte, eğitim komisyonları tarafından yapılan birtakım çalışmalarla kısa, orta ve uzun vadede verim elde etme odaklı sonuçlara ulaşma çabaları sürdürülmektedir.

Kaynakça / References

- Açıkalin, A. (1995). Kış, 2020 Yılında Benim Okulum, *Eğitim Yönetimi Dergisi*, 1, sayfa aralığı 1-9
- Aydın, M. (1986). *Eğitim Yönetimi Ders Notları, Kavramlar, Kuramlar, Süreçler, İlişkiler*, İM Eğitim Araştırma Yayın ve Danışmanlık AŞ. Ankara
- Birand, K. (1955). *Aydınlanma Devri Devlet Felsefesinin Tanzimat'ta Tesirleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, IX, Ankara.
- Ergin, O. (1977). *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt III, Eser Matbaası, İstanbul
- Ergin, O. (1977). *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt V, Eser Matbaası, İstanbul
- Fortna, B. C. (2011). *Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Okumayı Öğrenmek*, (M. Beşikçi Çev.), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları
- Hall, A.D., Fagen R.E. (1956). Definition of a System, *General for Systems: The Yearbook of Socieecty Research*, 1
- Kaya, Y. K. (1979). Eğitim Yönetimi Kuram ve Türkiye'deki Uygulama, Ankara, TODAİE Yayınları, NO:184
- Mardin, Ş. (1997). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Ş. (1997). *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Pamuk, Ş. (2016). *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Oğuzkan, T. (1983). Orta Dereceli Genel Ortaöğretim Kurumlarının Gelişmesi Cumhuriyet Döneminde Eğitim, *Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi*, Atatürk Kitapları 91-1-4, İstanbul.
- Sağlam, M. (1971). *Örgütsel Değişme*, TODAİE Yayını, Ankara.
- Tunaya, T. Z. (1960), *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul.
- Unesco, (1993) Yirmibirinci Yüzyıl'da Eğitim, Uluslararası Komisyonu Raporu, *Eğitim Yönetimi Dergisi*, 1, s.11-24.
- www.haberturk.com,13.11.2017,saat12.05
- Yücedağ, İ. (1999). *Tanzimat Sonrası Osmanlı Düşünce Yapısının Gelişimi ve Bu Gelişmede Çevirinin Rolü*, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, YÖK-82401, İstanbul.

Arşiv Belgeleri / Archive Resources

- 1- B.O.A., MF.MKT, 1-65
- 2- B.O.A., MF.MKT, 1-71
- 3- B.O.A., MF.MKT, 23-60
- 4- B.O.A., MF.MKT, 35-112

5- B.O.A., MF.MKT, 46-81

6- B.O.A., MF.MKT, 62-30

7- B.O.A., MF.MKT, 53-65

8- B.O.A., MF.MKT, 84-52

9- B.O.A., MF.MKT, 150-167

10- B.O.A., MF.MKT, 288-50

11- B.O.A., MF.MKT, 362-23

12- B.O.A., MF.MKT, 412-40